

## STAROKRŠĆANSKI MEDALJON SV. DIMITRIJA IZ ZADRA\*

BORIS ILAKOVAC  
Zadar

UDK: 904(497.5) Zadar  
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 13. X. 1993.

Tijekom istraživanja rimskog foruma u Zadru zatečen je medaljon sv. Dimitrija, visok 29,5 milimetara, širok 25,5 milimetara. S obje strane lika je natpis Θ (αγιος) DEMETRIOS. Izrađen je lijevanjem dviju različitih staklenih talina, a na licu je zamjetna pozlata.

Na osnovu ranije nađenog medaljona u Čitluku (Colonia Claudia Aequum) koji je zatečen zajedno s novcem cara Justinijana (527.-565.), oblikovanja kožnog oklopa (lorica) kao i frizure, okvirno se datira od kraja VI. do VIII. stoljeća.

Pod rukovodstvom M. Suića obavljena su višegodišnja istraživanja i rekonstrukcija rimskog foruma u Zadru (1962.-1971.),<sup>1</sup> nakon čega je na otkrivenom prostoru uslijedila obnova koja je tom predjelu grada djelomice vratila prometnu namjenu, ali ne i negdašnju urbanu cjelovitost i ljepotu što su je prije skoro 2000 godina smislili i sproveli u djelo rimski urbanisti.<sup>2</sup>

Tijekom iskopavanja foruma trebalo je ukloniti od 120 do 300 centimetara debele naslage, pretežito tamnog humusa izmiješanog, ali samo u donjim slojevima, s rimskom ruševinom,<sup>3</sup> kao »dokaz« urbanog kontinuiteta

\* *Hrvatskom rodoljubi i dobrotvoru dr. Vjekoslavu Maštroviću, posvećeno.*

- 1 Š. BATOVIĆ, Rad Arheološkog muzeja u Zadru od 1960. do 1964., *Diadora* 3, Zadar 1965., 288. ISTI, Rad Arheološkog muzeja u Zadru u 1965. i 1966. godini, *Diadora* 4, Zadr 1968., 281. ISTI, Rad Arheološkog muzeja u Zadru od 1967. do 1969. godine, *Diadora* 5, Zadar 1970., 289.
- 2 Za najnovije uspjehe u istraživanju i pokušajima rekonstrukcije rimskog foruma u Zadru usp. M. SUIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976., 145. ISTI, *Zadar u starom vijeku*, Zadar 1981., 203. P. VEZIĆ, Ranosrednjovjekovna cisterna episkopalnog kompleksa u Zadru, *Diadora* 9, Zadar 1980., 517. ISTI, Starokršćanski sloj katedrale u Zadru, *Diadora* 10, Zadar 1988., 165. ISTI, Rezultati istraživanja u prostoru sakristije do katedrale u Zadru, *Diadora* 12, Zadar 1990., 301.
- 3 Š. BATOVIĆ, Rad Arheološkog muzeja u Zadru od 1970. do 1972., *Diadora* 6, Zadar 1973., 278.

Zadra od rimskih vremena sve do u srednji vijek. U tim postrimskim naslagama otkriveno je podosta pokretnih nalaza koji su uvedeni u Dnevnik radova. Među njima uočen je i starokršćanski, odnosno ranobizantski medaljon sv. Dimitrija. U Arheološkom muzeju u Zadru zaveden je pod inventarnim brojem 3478.

Zatečen je u južnom kvadrantu bloka 38/26, povrh pločnika rimskog foruma i na relativnoj dubini od oko 100 centimetara. To je malena staklena pločica eliptičnog oblika, visoka 29,5 milimetara (1/10 rimske stope), široka 25,5 milimetara, sl. 1. Osnovna je pločica nejednolične debljine od oko 3 milimetra iz koje se u plitkom reljefu izdiže lik sv. Dimitrija. S tog je razloga medaljon na najizbočitijem dijelu debeo 6,5 milimetara.

Leđna strana (revers) dosta je neravna i lagano se ljušti otkrivajući svjetliji sloj srebrnastozlatne boje (irizacija). Ako se promatra lijevi i donji rub medalje (prema slici) jasno su uočljiva dva sloja. Na strani reversa deblji je i svjetliji sloj, dok se na strani aversa nalazi znatno tanji i tamniji sloj.<sup>4</sup>

Na aversu nije prikazan lik sveca u cjelini, već samo do kukova, sl. 1. Djeluje kao muškarac u punoj mladenačkoj snazi s bujnom, podugačkom i kovrčavom kosom koju krase vijenac (stemma). Svetokrug (aureola) uokolo glave prikazan je kružnim nizom malenih točkastih ispupčenja.

Obučen je u odjeću ratnika ranobizantijskog doba, preko prsiju zamjetan je kožni oklop (lorica) pojednostavljeno prikazan kao koso položena mreža remenja, a preko ramena zaogrnut je vojničkom kabanicom (paludamentum) čiji su krajevi na grudima stegnuti okruglom kopčom. U desnici koja je do laktova gola i kojoj je zapešće ukrašeno narukvicom, drži koplje (pilum) prislonjeno o desno rame, a u lijevoj okrugli bizantijski štit (parma) ukrašen po rubu dvama koncentričnim ispupčenjima koja u sredini uokviruju sidrasti križ (crux ancorata). Jedino je po čitavoj površini lica zamjetna pozlata (?).

S lijeve strane, prema slici 1, u tri su reda grčka slova. Gore lijevo Θ, u sredini ΔΗ, dok je u donjem redu u ligaturi ΜΗ. S desne su strane slova poredana smo u dva reda: gore ΤΡΙ, a dole ΟC. Prema našem čitanju natpis bi u cjelini glasio: Θ(αγιοσ) ΔΗΜΗΤΡΗΟC, sveti Dimitrije.<sup>5</sup>

4 Dva sloja na staklenoj medalji uočena su i na carskom medaljonu iz Burnuma, B. ILAKOVAC, Portretna medalja iz Burnuma, *Arheološki vestnik* 25, Ljubljana 1976., 158.

5 Zahvaljujem kolegi dr. I. Mirniku na pomoći, a njegov odgovor donosim u cijelosti: »Θ znači Θ 'αγιοσ kao u Θ ΓΕΩΡΓΙΟC, Θ ΕΜΜΑΝΥΗΑ, Θ ΚΩΝCΤΑΝΤΙ. Na novcu Θ znači i osmu officinu u kovnicama, ali i kontrolni znak tijekom VI. do IX. stoljeća. Osobito za careva Leona III. (717.-741.),

Stakleni je medaljon izrađen pomoću kalupa. Lijevanje je obavljeno u dva maha i uporabom dviju različitih staklenih talina. Za avers je upotrebljena tamnosmeđa, a za deblji revers svjetlija talina.<sup>6</sup> To je vjerojatno i jedan od razloga zašto se ta dva sloja na rubovima jasno razlikuju ne samo po boji, nego i što kod lijevanja nisu ostala kompaktna (nepažnja?).

Skošeno dorađene rubne strane dokazuju da je medaljon morao biti uokviren u neki metalni okvir (bronca, srebro, zlato ?) i da se nosio ili kao privjesak na ogrlici (enkolpion) ili se pomoću neke kopče učvrstio na odjeću.<sup>7</sup>

Medaljon je sačuvan u cjelini, ali se nakon lijevanja ne zamjećuju tragovi kasnije dorade pa u poređenju sa starijim rimskim, a da i ne spominjemo klasične rimske geme, djeluje površno, sl. 2.

Godine 1936. nađen je u Čitluku kod Sinja (Colonia Claudia Aequum) stakleni medaljon s likom sv. Dimitrija.<sup>8</sup> Prema navodu autora treba istaći da je medaljon zatečen zajedno s novcem cara Justinijana (527.-565.).<sup>9</sup> Po likovnoj kompoziciji kao i po dimenzijama skoro je identičan zadarskom, ali se pažljivim promatranjem mogu uočiti male razlike koje dokazuju da oba medaljona nisu bila izlivena u istom kalupu. Ne poklapa se razmještaj i međurazmaci između slova. Na medaljonu iz Čitluka, desnica koja drži koplje u laktu je više savijena, a razlika je posebno uočljiva u različitom položaju okruglog štita u odnosu na odjeću i na desnicu.

Ne računajući enkolpion iz Kijevske Rusije, pored ranije nađenog medaljona iz Čitluka, zadarski bi bio tek drugi dosad poznat na području Hrvatske.<sup>10</sup>

U objavi srednjovjekovnih nalaza iz Aequuma A. Milošević neodređeno i neargumentirano datira poznati medaljon sv. Dimitrija iz Čitluka u srednji vijek, XII.-XIII. stoljeće. Povodi se za datacijom H. Wentzela koji je analogni

---

Konstantina V. (751.-775.) i Leona IV. (775.-780.). Znak Θ pojavljuje se ne samo na reversu nego i na aversu.\*

6 B. ILAKOVAC, n. dj., 159.

7 Usp. A. MILOŠEVIĆ, Srednjovjekovni arheološki nalazi na položaju antičkog Aequuma, *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini*, Zagreb 1992., 147 i sl. 6. B. ILAKOVAC, n. dj., 161 i sl. 3.

8 A. JADRIJEVIĆ, Starokršćanska gema sv. Dimitrija iz Aequuma, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 51, Split 1940., 163.

9 ISTI, n. dj., 163.

10 Usporedi ostatak srebrnog relikvijara iz okolice Prilepa, *Kulturno bogatstvo Prilepa*, Beograd 1976., i sl. 167.

takav nalaz iz Kijevske Rusije preliminarno datirao u XII.-XIII. stoljeće.<sup>11</sup> Privjesak (enkolpion) iz Kijevske Rusije dostupan mi je tek iz slike koju reproducira A. Milošević. Već je na prvi pogled zamjetno da u stilskoj analizi pa stoga i u vremenskoj dataciji treba odvojeno valorizirati stakleni medaljon s likom sv. Dimitrija od srebrnog i u filigranskoj tehnici bogato ukrašenog privjeska. Da spomenuti srebrni privjesak iz Kijevske Rusije po stilskim karakteristikama pripada već poznom srednjem vijeku lako je dokazati mnogim analogijama. To je vjerojatno i zavelo H. Wentzela da i stakleni uramljeni medaljon smatra istodobnim. Zaboravlja da je prastari običaj još od antičkih vremena, da se osobito vrijedni i cijenjeni spomenici prošlosti, bilo profani ili vjerski, kasnije ugrađuju u suvremene umjetnine.

Iako sam u ovo ratno i nemirno doba prikraćen u tematskoj literaturi, na vremensku pripadnost medaljona sv. Dimitrija iz Zadra ukazuju sljedeći sadržaji. Lik sv. Dimitrija prikazan je u vojničkom kožnatom oklopu (lorica), a takav je poznat još iz ranih carskih vremena. Na cjelovito sačuvanoj kamenoj steli rimskog centuriona Titusa Calidiusa Severusa iz 15. legije u Carnuntumu skoro je u detalje prikazana takva vrsta kožnatog oklopa.<sup>12</sup> Radi malenih dimenzija naše medalje takav je oklop prikazan pojednostavljeno. U istom kožnatom oklopu i na isti način prikazani su i bizantski carevi. Takva likovna oprema bila je posebno učestala na zlatnicima Konstantina V. (751.-775.) i njegovog sina Lava IV. (775.-780.).<sup>13</sup> Nakon Konstantina V. bizantski se carevi više ne prikazuju u takvom kožnatom oklopu, što pretpostavlja da je takva vrsta ratne opreme bila napuštena već u VIII. stoljeću.

Postanak toponima Čitluk također je nespojiv s XI. i XII. stoljećem.<sup>14</sup> Prema P. Skoku nastao je od balkanskog turcizma perzijskog podrijetla »čif« u značenju par, parnjak, jaram volova, ujedno i u značenju obradive zemlje koju može u jednom danu preorati par volova.<sup>15</sup> Sva su ta mjesta dobila današnje nazive tek za vrijeme turske okupacije. Simptomatično je da su sve do danas pretežito nastanjena pravoslavnim življem.

---

11 A. MILOŠEVIĆ, *n. dj.*, 147 i bilj. 11.

12 A. SCHROBER, *Die Römerzeit in Österreich*, Wien 1953., 126, Tab. XIV, sl. 50.

13 R. JURIĆ, *Dvadeset stoljeća upotrebe novca na zadarskom području*, Zadar 1987., 78 i kat. br. 9 i 10, Tab. I. V. DELONGA, *Bizantijski novac u zbirci Hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Starohrvatska prosvjeta* s. III, sv. 11, Split 1981., 201, kat. br. od 15 do 34.

14 *Imenik mesta u Jugoslaviji*, Beograd 1973., navodi 13 mjesta tog imena na području Bosne i Hercegovine kao i Srbije.

15 P. SKOK, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971., s. v. »čif«.

Na veću starost takvih medaljona ukazuje i činjenica što oni nisu unikati, jer su slično kao i novac izrađeni pomoću kalupa, a ipak ih dosad poznajemo tek tri.

Da takve medaljone treba datirati u doba ranog Bizanta neposredno ukazuje i oblikovanje frizure na medalji sv. Dimitrija. Ona je skoro identična s vlasuljom Teodozija Velikog (379.-395.).<sup>16</sup> A u arheologiji je posebno mjerodavan i najsnažniji element za užu dataciju - novac. A medaljon sv. Dimitrija iz Čitluka nađen je zajedno s novcem cara Justinijana (527.-565.).<sup>17</sup> Stoga držim da za donju vremensku granicu izrade takvih medaljona treba svakako uvažiti kraj VI. stoljeća, u trajanju najduže do završetka vladanja Konstantina V. ostavljajući do daljnjega užu dataciju još uvijek otvorenom.

Nisam mogao doznati iz koje bi radionice mogao potjecati. Nije za očekivati da bi mogao biti izrađen u jednoj od staklarskih radionica u Sirmiumu,<sup>18</sup> jer ga već u V. stoljeću zauzimaju Huni, a nedugo zatim razaraju Avari (582. g.). Natpis na grčkom alfabetu pretpostavlja da je moguće izrađen negdje na Istoku.<sup>19</sup> Takvo tumačenje osnažuje i naše čitanje H(agios), kao je već ranije predložio A. Jadrjević.<sup>20</sup>

Koju nam povijesnu poruku otkriva taj maleni spomenik kulture? Prije svega jednu od bezbroj svakovrsnih potvrda o naglom i masovnom širenju kršćanstva. Zatim uspomenu na sirmijskog mučenika sv. Dimitrija koji je godine 304. kao đakon sirmijskog biskupa i mučenika Ireneja s Donatom i Fortunatom, kao i sa sedam djevice, podnio časno mučeništvo za Kristovu vjeru.<sup>21</sup> Nedugo nakon njegove mučeničke smrti, godine 313. Konstantin Veliki (306.-337.) izdaje naredbu o vjerskoj toleranciji (Milanski edikt). Na putu od Sirmiuma prema Basiani bila mu je podignuta spomen bazilika koja je vremenom netragom nestala.<sup>22</sup>

---

16 VELIKA ILUSTRIRANA POVIJEST SVIJETA sv. 7, slika na str. 3010.

17 A. JADRJEVIĆ, *n. dj.*, 163.

18 P. MILOŠEVIĆ, Radionice stakla u Sirmiumu, *Arheološki vestnik* 25, Ljubljana 1976., 102.

19 A. MILOŠEVIĆ, *n. dj.*, 147 i bilj. 12.

20 A. JADRJEVIĆ, *n. dj.*, 163.

21 LEKSIKON IKONOGRFIJE, LITURGIKE I SIMBOLIKE ZAPADNOG KRŠĆANSTVA, Zagreb 1979., s. v. Dimitrije.

22 Opširnije o sv. Dimitriju F. BARIŠIĆ, *Čuda Dimitrija solunskog kao istorijski izvori*, Beograd 1953., 16 i d. U obradi *Miracula II* sponinje se potres što se dogodio oko 630. godine, str. 81 i 139. Usp. B. ILAKOVAC, Da li je rimska Kisa propala u more zbog potresa, *Diadora* 13, Zadar 1991., 241.

Tijekom ili nakon propasti Sirmiuma relikvije su mu bile prenesene u Solun (Thessalonike) gdje postaje domaći svetac i izmišljeni (!) prokonzul Grčke. Već u V. stoljeću prefekt Leoncije podiže u Solunu monumentalnu baziliku, njemu posvećenu, i od tada postaje Solun središte štovanja sv. Dimitrija što se održava sve do danas.

Koliko je značaj i utjecaj imala uspomena na sremskog mučenika sv. Dimitrija ne dokazuje samo današnje ime Sremske Mitrovice koja se naziva po njemu, mnoge crkve njemu posvećene, kao i njegov lik na bizantskom novcu, nego i osobna imena, a među njima i ime našeg hrvatskog kneza Dmitra Zvonimira (1075.-1090.).

Ali ovaj mali spomenik otkriva i jednu istinu koju je davno uočio i povijesno naj snažnije potvrdio car Dioklecijan (284.-305.) utvrdivši granicu između budućeg Istočnog i Zapadnog Rimskog Carstva, ne bez razloga na Drini!<sup>23</sup>

---

23 Umorni i razjedinjeni Zapad još nije ni pokleknuo, a pritajeni i militantni Istok, kamufliran Kristovom vjerom i u namjeri da u orijentalnoj varijanti obnovi negdašnje rimske carstvo, grčkim alfabetom potihoo zamijeni latinicu i da postupno proširi svoje državne granice, već nastupa prema Zapadu (balkanski sindrom).



Sl. 1. Sv. Dimitrije iz Zadra



Sl. 2. Sv. Dimitrije iz Zadra

## *Boris Ilakovac: THE OLD CHRISTIAN LOCKET OF ST. DEMETRIUS FROM ZADAR*

### S u m m a r y

During the search of the Roman forum in Zadar a locket of St. Demetrius was found. Dimensions are 29.5 mm by 25.5 mm. On both sides of the locket is the inscription 'Θ (ἅγιος) *DEMETRIOS*. The locket was made by melting two different glass substances. Gold covering can be seen on its face.

Based upon the comparison with an earlier found locket in Čitluk (*Colonia Claudia Aequum*) which was found together with the coins from the *Emperor Justinianus* era (527-565 A. D.), as well as the shape of the leather *shield/armor (lorica)* and the hair style, the locket can be dated within the bracket from the late 6th century A. D. until the 8th century A. D.